

Prispevki za slovensko kulturno zgodovino

Bernard Rajh*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930.85(497.4)

Bernard Rajh: Prispevki za slovensko kulturno zgodovino. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 119–132

V prispevku so predstavljena izhodišča za oblikovanje moderne slovenske kulturne zgodovine, dodane pa so tri kulturnozgodovinske skice, ki na različne načine obravnavajo celoten matični slovenski prostor, mikroregijo Ljubljansko barje in mesto Maribor.

Ključne besede: Slovenci, kulturna zgodovina, slovenski kulturni prostor, razprave, Ljubljansko barje, Maribor.

1.01 Original Scientific Article
UDC 930.85(497.4)

Bernard Rajh: Contributions to the Slovene Cultural History. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 119–132

The article presents bases for designing a modern Slovene cultural history and three cultural-historical drafts, which in different ways deal with the whole central Slovene space, the micro region Ljubljansko barje and the city of Maribor, are added.

Key words: Slovenes, cultural history, Slovene cultural space, studies, Ljubljansko barje, Maribor.

Kulturna zgodovina je kot široka humanistična veda v svetu dodobra uveljavljena, tako s svojimi teoretskimi razmisleki kot tudi s povsem konkretnimi raziskovalnimi projekti.¹

* Dr. Bernard Rajh, izredni profesor za slovenski jezik na Pedagoški in Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI – 2000 Maribor, bernard.rajh@um.si

¹ Prim. npr. dela znanega evropskega zgodovinarja Petra Burka.

Prvo in tudi temeljno vprašanje pri tem je, kako naj pojmujeemo predmet njenih znanstvenih razpravljanj. Vse bolj se namreč uveljavlja naziranje, da moramo *kulturo* ravno v zvezi s kulturno zgodovino nujno razumeti v najširšem pomenu besede kot civilizacijsko nadgradnjo človeštva, ki zajema človekovo poseganje v naravo (ter omejitve pri tem), njegovo družbeno bistvo oz. vključenost v vse oblike družbenih mrež in interakcij ter njegovo individualno/kolektivno ustvarjalnost in določenost na materialnem ali duhovnem področju (oz. kulturo v ožjem pomenu besede). V tem smislu kulturno zgodovino zanimajo naravne danosti kot okvir človekovega civilizacijskega razvoja ter spremembe naravnega okolja zaradi človekovega dela ali njegovih namernih in nehotenih vplivov na zunanji svet, oblike, delovanje in spremembe družbene strukture kot celote ali njenih delov (z vzajemnimi vplivi na posameznika v njej) ter seveda načini in dosežki človekovega duhovnega sebstva, predvsem še v umetnosti. Po takem razumevanju kulture je kulturna zgodovina pravzaprav zgodovinska antropologija ali še natančneje najširša interdisciplinarna humanistična veda, ki nekako povzema ugotovitve zgodovinske sociologije, splošne (in politične) zgodovine, etnologije, zgodovine filozofije in religije, umetnostne in literarne zgodovine pa tudi drugih družbeno-humanističnih znanstvenih disciplin, ki jih človekov civilizacijski razvoj zanima s širših ali specializiranih vidikov. Kulturna zgodovina premore torej celosten pogled na razvoj človeške civilizacije kot najvišje entitete na tem svetu, in sicer kot posledice raznorodnih, vzajemnih in neizogibnih sooučinkovanj med naravo, družbo ter človekom in njegovim duhovnim bistvom.

Tako kulturno zgodovino zanima civilizacijski konglomerat, ki se obče ali v regionalno-nacionalnih razsežnostih pojavlja v različnih časovnih (zgodovinskih) obdobjih, pri tem pa se preoblikujejo njegov ustroj in izrazne oblike zaradi inovativnih preobratov kot posledic vedno novih vplivov in drugačnih prepletov zgoraj omenjenih dejavnikov. Bistvo civilizacijskih dogajanj ostaja isto in človeštvo bolj ali manj ostro loči od drugih živih bitij.

S svojo poglobljeno znanstveno analizo lahko kulturna zgodovina postane tudi zelo uporabna družbena veda. Globlje poznavanje posameznih dejavnikov družbeno-civilizacijskega razvoja človeštva ter njegovih učinkov ji namreč omogoča, da smeri in posledice takega razvoja vsaj v grobih potezah tudi predvidi oz. napove, pa tudi kritično ovrednoti. S tem postane civilizacijsko usmerjevalna; vse resne družbene analize in prognoze so brez kulturnozgodovinskih znanj in poznavanj dokaj pomanjkljive in seveda precej manj uspešne.

Takega širokega pojmovanja kulturne zgodovine na Slovenskem ne premoremo, vsaj v institucionalizirani obliki ali v obliki monografske publikacije ne. Seveda pa to še ne pomeni, da nimamo nekaterih pomembnih nastavkov za znanstveno obravnavo naše civilizacijske preteklosti.² Vsaj iz enciklopedične literature (in njenih mozaičnih predstavitev)³ pa tudi vseh splošnozgodovinske objave odseva približna podoba slovenske kulturne zgodovine. Pri tem smo nekatere dele naše preteklosti nekoliko odrinili na obrobje (npr. obdobje pred etnogenetsko dobo Slovencev)⁴ ali pa preveč poudarjali (politično zgodovino, literaturo), z nekaterimi zelo specialnimi prikazi pa izseke iz svoje kulturne zgodovine tudi že predstavili v zgoraj opisanem smislu.⁵

Za uvod v naše kratko kulturnozgodovinsko razpravljanje o slovenskem prostoru navedimo nekaj splošnih izhodišč.

- (1) Slovenska kulturna zgodovina bi morala najprej določiti območje in časovni okvir svojih raziskovanj. V svoje obravnave mora vključevati vse civilizacijske prostore, ki so kakor koli povezani s Slovenci kot narodno entiteto: naš najširši naselitveni prostor (tudi pred slovensko etnogenetsko identifikacijo) in diasporo, pa tudi tuja kulturnozgodovinska okolja, kamor smo Slovenci sevali svoj (večji ali manjši) civilizacijski vpliv (npr. Baraga med Indijanci), vse ne oziraje se na kakršne koli časovne omejitve.
- (2) Slovensko kulturno zgodovino je treba ves čas obravnavati kot del evropske (in seveda tudi svetovne) kulturne zgodovine. V širšem okolju se je oplajala že od prazgodovine naprej, vanj je tudi prispevala iz svojega (npr. z Gallusom, Miklošičem, impresionisti itd.).
- (3) Ugotoviti bo treba bistvene značilnosti in posebnosti slovenskega kulturnozgodovinskega razvoja ter določiti njegove nosilne družbene segmente in glavne akterje; izdelati bo treba izvirno periodizacijo kul-

² Gre predvsem za monografske in druge obravnave posameznih področij slovenske kulturne zgodovine, ki jih ustvarjajo: arheologija in etnologija slovenskega prostora, slovenska narodna in politična zgodovina, zgodovine posameznih gospodarskih dejavnosti, zgodovina šolstva na Slovenskem, slovenska literarna zgodovina, zgodovini slovenske glasbe oz. likovne umetnosti ipd.

³ Tu mislimo zlasti na *Slovenski biografski leksikon* (1925–1991), *Enciklopedijo Slovenije* (1987–2002) in leksikon *Slovenika* (2011).

⁴ Tako je ravnala sicer odlična *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (2003).

⁵ Omenili bomo *Duhovno zgodovino Slovencev* (1996) Janka Kosa in pretežni del objav (kulturnega) zgodovinarja Igorja Grdine.

turnozgodovinskih dogajanj, v kateri bodo upoštevani širši trendi in vse razpoznavne drugačnosti slovenskega razvoja.

- (4) Na Slovenskem je treba uveljaviti kulturno zgodovino, predstavljeno uvodoma, kot najpomembnejšo interdisciplinarno humanistično vedo nacionalnega pomena, in sicer v različnih institucionalnih oblikah ter v obsegu pomembnega znanstvenega diskurza in tehničnih strokovnih objav.

V nadaljevanju sledi troje skic, ki v grobih orisih skušajo predstaviti nekaj vprašanj nacionalne, regionalne in lokalne kulturnozgodovinske tematike. Začnimo z najširšo.

Omenili smo že nujnost določitve bistvenih značilnosti razvoja slovenskega kulturnozgodovinskega prostora, čemur lahko sledi obnovljena razmejitev njegovih kulturnozgodovinskih obdobj.

Naš kulturnozgodovinski prostor se najprej pojavi kot nerazmejeni del evropskega *prazgodovinskega časa*, kar velja za pretežni del kamene ter zgodnejše kovinske dobe. Prav v razdobju kovinskih dob pa se tod že razkrivajo prve individualizacijske črte: mešanje tipov okrašene lončenine panonskega in sredozemskega sveta, gradnja utrjenih grobišč iz lokalnih materialov ter z njim prilagojenimi tehnologijami, nekoliko samosvoja koliščarska kultura ter prve železarske obrtne koncentracije na Koroškem in Dolenjskem.

Antika je našim krajem vtisnila svoj civilizacijski način, ki se je (zlasti v začetni dobi vzporedno s staroselskim) prilagajal avtohtonim naravnim danostim (kamnolomi, ceste), zagotovo pa je sprožil nov kulturnozgodovinski cikel, seveda tudi s prihodom krščanstva.

Srednji vek je za slovenski kulturnozgodovinski prostor razdobje velikih in pomembnih sprememb. Slovanski priseljenci so aktivno posegli v propad antičnega civilizacijskega sloga ter s svojo večino preusmerili etnogenetski razvoj, sicer pa (vsaj kot podaniki) bili intenzivno soudeleženi v procesih fevdalizacije in ruralizacije takratne družbe ter (tudi prisilno) pokristjanjevanja. Najpomembnejše civilizacijske pridobitve (samostanska kultura, gotika, pojav mest, tehnološke in kulinarčne inovacije ipd.) so nastajale po zgledih tedanje srednjeevropske družbe.

Slovensko *reformacijsko dogajanje* ni bilo izvirno; s podobnimi razlogi za verski upor je zorelo na uvoženih zgledih, intenzivno sodelovalo z nemškimi protestantizmom ter iz njega črpalo svoj duhovni naboj. Vendar se je tudi dokaj osamosvojilo in doseglo nepričakovano: uveljavitev

slovenskega knjižnega jezika in zavidljiv slovstveni program, s čimer se je slovenski kulturnozgodovinski tok v svojem pomembnem delu podal na samosvoja pota.

Rekatolizacija sicer predstavlja ostro zarezo v spodbudne napovedi novega konec 16. stol., toda kmalu je dokazala tudi svoje pozitivne učinke: konkurenčno nadaljevanje slovstvene tradicije, uveljavljanje kakovostnega izobraževanja, zanimanje za znanost, pobude za industrijske začetke ter obogatitev s čudovito baročno umetnostjo.

Zagotovo je bil *razsvetljenski čas* povsem novo in odločilno zaporedje desetletij, ko je tudi na Slovenskem intelektualna elita (posvetna in katoliška) prepoznala spreminjajoče se in naklonjene družbene okoliščine, strnila svoje vrste ob razvidnem narodnoprebudnem programu ter ga v temeljnih zametkih tudi udejanila v vseh jasnih oblikah od zgodovinskega premisleka o Slovencih do artistične književnosti, od prepričanega jezikovnega samozavedanja do slovenskega šolstva, gledališča, časopisa, novega prevoda Svetega pisma in še česa.

19. stol. predstavlja obdobje intenzivnega poglobljanja in širjenja narodnokonstitutivnih nastavkov predhodnih časov. Poenoten in dokončno standardiziran je bil slovenski knjižni jezik, ki je le tak lahko suvereno prevzel vse svoje komunikacijske in simbolne naloge. Besedna umetnost je preigravala najširšo paletu tem od najbolj intimnih do vseh tistih, ki so skušale objektivno predstaviti družbeno skupnost, pri svojem umetniškem početju pa se je kar nekajkrat približala visoki ravni evropskega literarnega kanona. Slovenci smo zavestno postali politični subjekt z izoblikovanimi nacionalnimi zahtevami ter sprožili odločno vzpostavljanje samopotrjevalne infrastrukture, ki je nista mogla več ukiniti niti izzvana nemška konkurenca niti lastna idejna razcepljenost. Zagotovo je šlo za eno najpomembnejših kulturnozgodovinskih obdobj, v katerem smo Slovenci že premogli skorajda vse, razen svoje države in slovenskega univerzitetnega središča.

20. stol. je smiselno razdeliti na dva dela: čas, v katerem je slovenski kulturni prostor, kljub burnim političnim preobratom, še vedno doživljal svoj intenzivni razvoj, ter krajše zadnje obdobje, ko je dozorel in dosegel samostojno nacionalno državo. V prvem so kulturnozgodovinsko dogajanje določali, pretresali in spodbujali vključitev v različne državne okvire od avstro-ogrškega do obeh jugoslovanskih (ter začasnih vojno-okupatorskih), nenehna ideološka razhajanja in pritiski totalitarnih -izmov, gospodarske amplitude ter spontani ali očitni vplivi širšega okolja. Zaradi vsega tega se je slovenski civilizacijski način večkrat prilagajal splošnim/globalnim trendom, v svojem bistvu pa ohranjal tudi dokaj avtonomnosti,

kar je vodilo do nacionalne samostojnosti v drugem obdobju. Tudi v tem politična vključenost v sicer moderno evropsko zvezo slovensko kulturno avtonomnost vedno znova postavlja pred nevarnost usodnih novih izbir med samopotrjevanjem in (ne)hotenim zanikanjem.

Tako smo povzeli nekaj bistvenih značilnosti kulturnozgodovinskega dogajanja na Slovenskem in jih v grobem časovno razporedili. Pri taki obravnavi pa ostajajo v ozadju nekatere posebnosti tega razvoja, na katere se predstavljanje popolnejše slovenske kulturnozgodovinske podobe mora izdatneje ozirati.

Slovensko civilizacijsko zorenje že v svoji osnovi ni povsem enotno, saj ga z vsemi odtenki sooblikujejo različni kulturnozgodovinski konteksti: alpski, sredozemski in panonski. Ti s svojimi naravnimi danostmi zamejujejo gospodarske aktivnosti, način življenja, prehrano, stavbno kulturo, povezanost z različnimi kulturnimi zaledji in državnimi tvorbami itd. Prav to je povzročilo neverjetne kulturne razlike na tako majhnem zemljepisnem območju, omogočalo narečna in knjižnojezikovna razhajanja ter najverjetneje vsaj v kali porodilo tudi vsa druga trajna nasprotja v relativno majhni kulturnozgodovinski skupnosti.

Naša kulturna zgodovina nosi vse značilnosti dvoplastnega dogajanja: množice in elite. Vsaka od teh (ki sta se tudi v Evropi izdvojili predvsem v srednjem veku) živi svoje avtonomno življenje in premore avtonomno kulturno določenost. Prva s svojo prvinsko tradicijo in naivno ljudsko umetnostjo, druga z zavedanjem o svoji družbeni privilegiranosti in z zahtevami po prestižnih duhovnih in umetnostnih samouresničitvah. Usojena jima je soodvisnost, saj prva (kot kmečke množice ali proletariat) eksistenčno omogoča drugo, slednja pa duhovno oplaja prvo, kot vidimo, intenzivneje in manj uspešno v času slovenske reformacije, kar uspešno v času narodnega preporoda in v 19. stol. ter na način ideološkega diktata konec 19. stol in v pretežnem delu 20. stol.

Slovenska kulturnozgodovinska zavest je ves čas nihala med skrajnostma okorelega konservativizma in drznega liberalizma. Njuno nepomirljivo nasprotje je vodilo do ostrih kulturnozgodovinskih preobratov ter razvojnih pospeškov, ki smo jih doživeli v dosežkih reformacije in protireformacije, v obliki prosvetljskih zahtev in uresničitvev, pri narodnoafirmativnih uspehih v 19. stol. ali kot uspeli projekt nacionalne osamosvojitve konec 20. stol. Prevlada enega ali drugega pola ali njun konflikt utemeljuje ta kulturnozgodovinske dogodke, kot so uspešnost slovenskega protestantizma, zavesten in oprezen protiudarec katoliške preнове, velika dejanja slovenskih razsvetljencev, Prešernov boj s sodobniki, začetek in vztrajanje

slovenskega kulturnega boja, podpora pri nastanku prve in druge jugoslovanske države, razhajanja v Osvobodilni fronti ter bratomorni poboji med drugo svetovno vojno in po njej, upor zoper partijsko ekskluzivnost v drugi polovici 20. stol itd.

Vsak družbeni dogodek se tudi pri nas (kot povsod po svetu) kaže z globokimi kulturnozgodovinskimi posledicami, zato bi ga veljalo tudi v slovenski kulturni zgodovini obravnavati v vsej njegovi kompleksnosti. Vzemimo za primer pojav industrializacije, ki je (drugače kot obrt) povsem angažirala velik del družbe in njenega delovanja in tako marsikaj spremenila v slovenskem kulturnozgodovinskem toku. Podobno kot nekdanje fevdalne kolonizacije je sprožila velike migracijske premike prebivalstva z zgoščitvami ob proizvodnih obratih in v urbanih središčih (npr. v več že obstoječih mestih, v Zasavju, v novejšem času v Velenju), spodbudila je vzporedne gospodarske dejavnosti (npr. rudarstvo v Lešah pri Prevaljah, v Zasavju) in prometno povezovanje (zlasti z Južno železnico v 19. stol.) pa tudi ustanavljanje izobraževalnih centrov (npr. tekstilnih šol ali kasnejšega tehniškega visokega šolstva v Mariboru) itd. Povečan delež delavskega življa je v njegovem bivalnem okolju zahteval gradnjo delavskih kolonij ali modernih stanovanjskih sosesk, tam se je rodila t. i. delavska kultura, nato še delavska zavest s povsem novo politično dimenzijo, na kateri se je končno lahko razbohotila nova družbena (in oblastna) elita.

Iz zapisanega in siceršnjega poznavanja tematike sledi kar nekaj splošnih ugotovitev.

- Slovenski kulturnozgodovinski razvoj (kakor koli ga prostorsko ali časovno zamejimo) je bil ves čas del splošnih in širših civilizacijskih dogajanj, iz katerih je sprejel večino svojih razvojnih spodbud.
- Njegovo samosvojost so določali raznolikost zemljepisnega položaja, kjer je ta razvoj potekal, etnogenetska samoniklost na slovanski osnovi ter izpostavljenost civilizacijskim vplivom zelo prehodnega in dinamičnega širšega kulturnozgodovinskega prostora.
- Razvojne stopnje oz. obdobja kulturnozgodovinskih dogajanj so najbolj izrazite takrat, ko avtohtoni razvojni tok dobi pospeševalni sunek širših (evropskih) razsežnosti (reformacija, razsvetljenstvo, pomlad narodov, preurejanje Evrope po padcu komunizma itd.).
- Čeprav se naš kulturnozgodovinski prostor zdi predvsem prejemnik civilizacijskih pobud od drugod, pri tem nikakor ni le v podrejenem položaju. Vse take pobude je suvereno izživel po svoje in velikokrat tudi tako skušal doseči kakovosten vrh evropskega razvoja (prim. zgodnji prevod biblije, literarne presežke Prešerna, Cankarja, Kosovela in drugih,

impresionistično slikarstvo, Plečnikovo arhitekturo, model kakovostne socialne države v 20. stol. idr.).

Kot relativno samostojne kulturnozgodovinske enote lahko obravnavamo in opišemo tudi posamezne dele slovenskega ozemlja. Pri tem upoštevamo vse značilnosti, ki so sooblikovale celoten slovenski prostor, dodatno pozornost pa moramo nameniti posebnim pogojem in vplivom, ki so neko kulturnozgodovinsko mikroregijo toliko zaznamovali, da se po svojih posebnostih loči od drugih, v večjem ali manjšem obsegu pa se razlikuje tudi od širše kulturnozgodovinske soseščine.

Izbrali smo območje Ljubljanskega barja, ki leži v osrčju slovenskega ozemlja, že po svojih naravnih danostih pa je dokaj posebno; gre namreč za ravninski in močvirnat svet, ki je nasledil nekdanje večje jezero. Močvirje so zaradi vedno večjega rečnega prometa po Ljubljanici regulirali že Rimljani, z osuševalnimi deli pa so skušali ta svet spremeniti v koristno kmetijsko zemljišče vse od 18. stol. naprej, v 19. stol. pa ga že načrtno naseljevali. Vzporedno so odkrili koristno barjansko šoto ter jo začeli tržiti kot posebno vrsto kuriva celo v industrijskih obratih, zlasti v 20. stol. pa so v kamnolomih na barjanskem obrobju pridobivali tudi apnenčast kamen, ki so ga v stavbe (npr. v bližnji Ljubljani) vgrajevali pod imenom »podpeški marmor«.

Od prazgodovine naprej, ko so barjansko jezero obljudili znameniti koliščarji, je to območje slovenska kulturnozgodovinska posebnost. Njegova jezerska voda je takrat omogočala poseben in varen način bivanja, kar je – vključno s primernim zaledjem za poljedelstvo – sem privabilo stalne naseljence mlajše kamene in bakrene dobe. Kasnejše usihanje jezerskih voda ter nastanek močvirja oz. barja, seveda pa tudi spremenjene zgodovinske prilike, so Barje prepustile pozabi, če izvzamemo plovno Ljubljanico v času antike. Poselitev se je premaknila na njegovo obrobje, kjer sta se zlasti utrdili emonska in srednjeveška Ljubljana.

Raven svet Ljubljanskega barja je v času habsburškega razsvetljenega absolutizma kar vabil k osvojitvi, kmetijska dejavnost ter kasnejše izkoriščanje šote in kamna pa tudi k naseljevanju. Kljub občasnim poplavnim nevarnostim se sem s svojimi predmestnimi predeli širi tudi sodobno ljubljansko mestno območje, še zlasti, ker Barje nudi tudi vabljivo rekreativno in turistično pestrost.

Zanimivo je Ljubljansko barje za področje prometa. Če je bilo v koliščarskih časih in v antiki vabljivo in izkoriščano za vodni promet, je za kasnejše in novodobne prometne tokove in sredstva pravzaprav predstavljalo

oviro. Znano je, s kakšnimi težavami se je tod srečevala železniška proga proti Trstu oz. slovenskemu jugozahodu, ki je morala (najprej z visokim borovniškim viaduktom, nato z dolgim obvozom) premostiti višinsko razliko med barjansko nižino in dvignjenim pragom notranjskega sveta. Nekaj podobnega velja tudi za sodobno avtocesto, ki je na Barju položena na plavajoče nasutje. Lokalni cestni promet se nestabilnim barjanskim tlom najraje izogiba, tako kot industrija, ki se načrtno zakoreninja za ravninskim robom.

To, kar bi v zvezi z Ljubljanskim barjem radi posebej poudarili, je njegova kulturnozgodovinska dvojnost. S svojimi naravnimi potenciali je ljudi in njihove civilizacije vedno privlačevalo, pri tem pa pogojevalo poseben način preživetja, ali pa je morebitne prišleke od sebe odvrčalo oz. izrinjalo na barjansko obrobje. Poselitvene praznine širnega območja o tem največ povedo, vsiljena obljudenost pa še vedno trepeta pred poplavnimi grožnjami. Tudi občasni, prekinjeni in ponovljeni civilizacijski posegi v ta prostor opisani status Barja samo potrjujejo.

Pravzaprav gre za pospeševalne in omejevalne okoliščine kulturnozgodovinskega dogajanja na nekem (ožjem) območju. V zgornjem primeru smo se omejili predvsem na naravne dejavnike, drugod po Sloveniji bi lahko odkrili še druge. Kaj npr. v tem smislu predstavlja prometna povezanost (in prehodnost), bi lahko za preteklost dokazovali za Ptuj, za Zgornjo Dravsko in Savinjsko dolino, tudi za Posavje in Vipavsko, danes pa za Celje in okolico, Ljubljansko kotlino, Koper z zaledjem itd. Zemljepisna in prometna osamitev pa v povsem v drugi smeri učinkuje npr. na Belo krajino v celoti, skoraj ves čas na Kozjansko, izrazito na Zgornjesoško dolino pa tudi na Koroško ali Kočevsko ipd.

Podoben in neverjetno širok vpliv na celotno kulturnozgodovinsko podobo nekega območja lahko dokažemo za intenzivne gospodarske dejavnosti, največkrat v povezavi s prometno pretočnostjo. Poglejmo samo, kaj je nekoč prav to pomenilo za Trst in njegovo slovensko okolico, kjer se je ob najpomembnejšem državnem obmorskem pristanišču ugneznilo tudi industrijsko središče, mesto pa je postalo eno najpomembnejših osišč slovenske kulture in politike, v katerem so se zanimali celo za možnost ustanovitve slovenske univerze. Ali nismo na podobnih temeljih dobili tudi sodobnih civilizacijskih središč, kot so Ravne na Koroškem, zasavski revirji, Jesenice, Velenje, Novo mesto, Nova Gorica (seveda tudi kot naslednica nekoč slovensko pomembne Gorice) ali univerzitetni Maribor? Zakaj npr. Murska Sobota še vedno ne zmore prerasti kulturno-umetnostnega pomena bistveno manjše Sežane na slovenskem zahodu? Kako je bogata

kulturnozgodovinska preteklost (kot dober temelj) lahko nadvse pozitivno vplivala na bodočnost npr. Ljubljane, enakih učinkov pa ni dosegla v nekoč prestižnih okoljih, kot sta bila Škofja Loka ali Ptuj?

Vseh takih dejavnikov mikroregionalnega razvoja ne nameravamo omenjati; nekateri svojih vplivov v polni meri še tudi niso razkrili. Kaj npr. za kulturnozgodovinski razvoj predstavljata uveljavljena zdraviliška ali pospešena turistična dejavnost, kaj najsodobnejše gospodarske in druge globalizacijske povezave s svetom? Kaj pomenita pojav množičnega izobraževanja mlajših generacij ter modernizacija njihovega življenjskega stila po aktualnih tujih vedenjskih zgledih ipd.? Pričakujemo lahko, da bodo kombinacije več pozitivnih kulturnozgodovinskih vplivov dale izrazitejši rezultat pa tudi da se bodo pogoji civilizacijskih napredovanj (tudi v svetovnem merilu) še približevali ali celo izenačevali.

Na mikroravni je nadvse zanimivo opazovati kulturnozgodovinski razvoj na zgostitvenem prostoru urbanega središča. Tudi vanj posegajo širši vplivi, saj se npr. neko mesto staplja s svojim neposrednim zaledjem različnih dimenzij, v njem pa so zaradi večjega števila prebivalstva, tesnejšega komunikacijskega stika med njim ter institucionaliziranimi civilizacijskimi oblikami kulturnozgodovinska dogajanja intenzivnejša. Za zgled bomo izrisali osnovne kulturnozgodovinske poteze Maribora, saj so avtorju nekoliko bližje.

Zanimivo je, da Maribor ne premore daljše kulturnozgodovinske preteklosti – nima namreč svojega antičnega prednika. V takratnem času so se stvari dogajale v bližnji Petovioni. Vendar je bil njegov širši prostor z rodovitnimi ravninami ob Dravi in nizkim gričevjem proti vzhodu že od prazgodovine sem izziv za naselitev, o čemer pričajo npr. pošteltske najdbe ali bogati antični kmečki domovi v preddverju današnjega Maribora.

V srednjem veku so prepoznali strateško lego mariborskega območja, na katerem se je srečevalo kar nekaj ugodnih dejavnikov: bogato zaledje zgorjednadravskih in pohorskih gozdov ter obdelovalnih površin na Dravskem polju, (ob)rečna prehodnost ob Dravi od zahoda proti vzhodu ter naravni koridor od juga proti severu in nazaj, končno tudi za varovanje ugodna vzpetina Piramide, ki se izvidniško razgleduje po okolici pod seboj.

Nastajajoči mestni organizem po svojem obsegu še dolgo ni dosegel ravni pomembnejših evropskih urbanih središč, saj je bil preveč izpostavljen nevarnostim obrobne vojne krajine; vseeno pa je s svojo obrtno dejavnostjo in vinsko trgovino bolj ali manj uspešno tekmoval vsaj s Ptujem, če že ne z upravno vse važnejšim Gradcem na severu. Zlasti takratna močna

židovska skupnost dokazuje njegov živahen gospodarski utrip, v katerem je vse pomembnejšo vlogo igralo nemško govoreče prebivalstvo. To in večplastna navezanost na štajersko deželno središče sta Mariboru vse do prve polovice 19. stol. dajala pečat nemškega mesta, v katerem je slovenski živelj vztrajal v spodnjem delu družbene razslojenosti. Dokazovalo se je z dokaj provincialnim javnim in kulturnim življenjem z nemškim gledališčem na čelu, s številnimi sicer manj pomembnimi društvi, v katerih so kljub njihovem nemškemu uradovanju v precejšnjih kvotah sodelovali tudi slovenski someščani, ter z (relativno poznim) edinim nemškim časopisom. Kljubovalno trdoživost šibkejšega slovenskega pola ter njegovo jezikovno zavest še najbolj izpričujeta prisotnost in aktivnosti slovenskega dijaštva na gimnaziji, ki ga je ta v Maribor vse pogosteje privabljala iz nenemške podeželske okolice.

Korenit kulturnozgodovinski preobrat je Maribor doživljal od sredine 19. stol. naprej. Mesto, ki je dotlej dokaj neopaženo životarilo na obrobju tako nemškega kot tudi slovenskega kulturnega prostora (kamor npr. zavzeto slovensko preporodno gibanje sploh ni prodrlo), je bilo z dograditvijo državne Južne železnice nenadoma in intenzivno vključeno v širša dogajanja, gospodarska, državoupravna ter tudi ožje kulturna. Sprožil se je gospodarski razcvet (vznik nadvse pomembnih železniških delavnic ter nastajanje industrijske verige na levem bregu Drave), vzporedno z njim pa so zajela sapo tudi vsa druga družbena področja (uprava, vojska, okrepljena gimnazija itd.). Takšen Maribor je vase lahko privabil Slomška s prenosom sedeža lavantinske škofije; rast mesta in povečevanje njegovih funkcij sta povzročila porast mestnega prebivalstva in njegove izobrazbene ravni, kjer so prazne niše vztrajno polnili Slovenci, odslej narodno vse bolj jasno opredeljeni. Slovensko samozavedanje se v Mariboru v drugi polovici 19. stol. odkrito postavlja ob bok nemške kulturnozgodovinske zavesti, v svojem zanosu pa tu in tam celo prevzame vseslovensko pobudo (npr. z dejavno Slovansko matico ali izdajanjem mladoslovenskega političnega časnika Slovenski narod). Do konca stoletja je bila vzporedna slovenska identiteta izoblikovana in potrjena v okviru novih slovenskih društev, z naborom slovenskega časopisja, s slovenskimi vzporednicami na gimnaziji, na prelomu stoletij pa še z dejavnim slovenskim zgodovinskim društvom in njegovimi znanstvenimi prizadevanji. Nekdanje sobivanje v »nemškem« Mariboru se je razdvojilo na osamosvojen slovenski del, ki je vse pogosteje doživljal odprto nasprotovanje ogroženega nemško usmerjenega tekmeča. Tak razvoj je mnoge pobude črpal iz celotnega slovenskega prostora, ne moremo pa pri tem spregledati pomembnega prispevka posameznikov, ki so prepoznali

znamenja časa in pogumno stopili na nove kulturnozgodovinske okope (od Puffa, Slomška, Vošnjaka do Kovačiča itd.).

Prva svetovna vojna, zlasti njen konec, je naslednja izrazita zarezna v mariborski kulturnozgodovinski preteklosti. Od tod je izviral pobudnik Majniške deklaracije Korošec, v Mariboru in naprej ob dolgi občutljivi narodnostni meji je Maister v odločilnem trenutku obračunal z nemškim nacionalizmom, omogočil priključitev k novonastali jugoslovanski državi ter vzpostavljaj bodočo narodnostno, politično in kulturno severno mejo. Z doseljevanjem narodno zavednih primorskih Slovencev, ki so po begu pred fašizmom v Mariboru nadomeščali stare avstro-ogrske kadre, je Maribor začel doživljati nov civilizacijski razcvet s ponovnim industrijskim zamahom ter svežim duhovnim razvojem, kot so ga potrjevali modernizacija življenjskega sloga, prebujene umetnostne zvrsti, potentno mestno gledališče, nova kulturna in druga društva, razgibano javno življenje itd. Pravzaprav lahko le obžalujemo, da vsi pozitivni naporitistega časa niso doživeli zadostne državne podpore in so jih v precejšnji meri ovirale tudi posledice gospodarske krize, na koncu pa še prekinila za marsikaj in marsikoga usodna druga svetovna vojna.

V drugi polovici 20. stol. je Maribor doživljaj, razpet med tradicijo in izzive novih časov, civilizacijske vzpone in tudi nazadovanja. Končana vojna (z revolucijo) in zapovedana socialistična industrializacija sta ponovno zamenjali večino njegovega prebivalstva in bistveno osiromašili meščansko (in družbeno) elito. Vse do današnjih dni umetno pospešenega gospodarskega razvoja in rasti mesta ni dohiteval njegov duhovni razvoj, ki naj bi dopolnjeval in pospeševal splošni družbeni napredek. Če ga je v prvih povojnih letih dušila samovšečna in omejena krajevna politika, ga je kasneje trajno ogrožala že omenjena družbena razglašenosť. Posamezne odmevne akcije nekaterih kulturnih združenj ali posameznikov, nekatere uspele sezone mariborskega gledališča, nastanek univerze in njeno delovanje, prizadevna in moderna univerzitetna knjižnica v svoji novi stavbi, Pandurjevo totalno gledališče pa (celo nekoliko predimenzioniran) program evropske prestolnice kulture so bili obetavni projekti polpretekle dobe, vendar so bolj odmevali drugod kot doma, s težavo so spreminjali civilizacijski značaj in družbeno pomembnosť mesta, ki se kar ne moreta odlepiti od svoje vaško-proletarske podstati in zaživeti v obliki moderne kulturnozgodovinskega vozlišča. Še zlasti ne, če njegovi vizionarji in snovalci omagujejo pod težo zaviralnih silnic ali se predajo zavajajočemu občutku svoje samozadostnosti, celo pomembnosti.

Literatura

Peter Burke, *Evropska renesansa*. Ljubljana 2004.

Peter Burke, *Kaj je kulturna zgodovina?* Ljubljana 2007.

Igor Grdina, *Slovinci med tradicijo in perspektivo*. Ljubljana 2003.

Bruno Hartman, *Kultura v Mariboru*. Maribor 2001.

Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 2003.

Janko Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1996.

Maribor skozi stoletja, Maribor 1991.

Bernard Rajh, Nekatera vprašanja slovenske kulturne zgodovine. *Večno mladi Htinj*, 84–92. Maribor 2012.

Slovenska novejša zgodovina. Ljubljana 2005.

Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov*. Ljubljana 2009.

Špela Verbič, *Ljubljansko barje*. Kulturnozgodovinski oris (diplomsko delo). Maribor 2012.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana 2010.

Zakladi tisočletij, Ljubljana 1999.

CONTRIBUTIONS TO THE SLOVENE CULTURAL HISTORY

Summary

The author first determines the contemporary cultural history as a broad interdisciplinary humanistic science that, with its scientific monitoring and findings, tries to present a comprehensive account of civilizational and cultural-historical development of a specific, bigger or smaller, area. For such a presentation of our living space we, Slovenes, still do not have a clearly defined and institutionalised (national) cultural history, for we are only able to show some partial displays on the level of general history, on the level of specialised presentations of development in single fields and on the level of lexical handbooks.

On the basis of publications mentioned in this paper three generalised cultural-historical drafts are presented: a) the central Slovene space as it shows itself in approximate time periods, spread between the general European guidelines and specifics of the Slovene cultural-historical events, b) Ljubljansko barje as cultural-historical micro region with distinct developmental influences of its natural resources and c) Maribor as cultural-historical thickening (urban) space that was created and developed on the intersection of natural, historical and other usual social influences as well as on the crossroads of two cultural-historical environments and on special demographic and economic foundations.

BEITRÄGE ZU DER SLOWENISCHEN KULTURGESCHICHTE

Zusammensetzung

Der Autor bestimmt zuerst die zeitgenössische Kulturgeschichte als eine ausführliche interdisziplinäre humanistische Wissenschaft, die mit ihrer wissenschaftlichen Beobachtungen und Ermittlungen ein ganzheitliches Bild der zivilisatorischen und kulturgeschichtlichen Entwicklung eines bestimmten, größeren oder kleineren, Gebietes zu präsentieren versucht. Für so eine Behandlung unseres Lebensraumes haben wir Slowenen noch keine klar definierte und institutionalisierte (nationale) Kulturgeschichte, denn wir haben nur einige Teildarstellungen im Rahmen unserer allgemeinen Geschichte, im Rahmen der spezialisierten Darbietungen von der Entwicklung einzelnen Gebiete und im Rahmen der Lexik-Handbücher.

Auf der Basis der oben genannten Veröffentlichungen werden drei verallgemeinernde kulturgeschichtliche Skizzen vorgestellt: a) des zentralen slowenischen Raumes wie er sich durch alle ungefähren Zeitperioden zeigt und mit all seinen wichtigsten Entwicklungscharakteristika, die zwischen der allgemeinen europäischen Richtlinien und der Besonderheiten des slowenischen kulturgeschichtlichen Geschehens gesponnen sind; b) Ljubljansko barje/Ljubljanaer Moor als kulturgeschichtliche Mikroregion mit ausgeprägten Entwicklungseinflüssen seiner natürlichen Gegebenheiten; c) Maribor/Marburg als kulturgeschichtlicher Verbindungs- (Urban-)raum, der auf der Kreuzung der Natur-, Geschichts- und Sozialeinflüsse sowie auf der Schnittstelle zweier kulturgeschichtlichen Milieus und auf einer besonderen demographischen und wirtschaftlichen Basis entstanden ist und sich da auch entwickelte.